

5. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / М.Хайдеггер / Сост., пер. с нем. и комм. В. В. Библихина. — М.: Республика, 1993. — 447 с.
6. Laquer W. Terrorism / W. Laquer. — L., 1983. — P.2–3.
7. Levi M. On Nuclear Terrorism / Michael A. Levi. — Harvard University Press, 2009. — 224 p.

УДК 159.955

Л. Ю. Калічак

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ ЇЇ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття розкриває проблему розвитку мислення людини в процесі її предметно-чуттєвої діяльності як таку проблему сьогодення, що не втрачає своєї актуальності. Особлива увага звернена на розгляд творчого характеру людської діяльності, на висвітлення значення активності людини, її праці для ефективності здійснення процесів мислення.

Ключові слова: мислення, мисленнєва діяльність, практика, предметно-чуттєва діяльність, творчість, розвиток.

Статья раскрывает проблему развития мышления человека в процессе его предметно-чувственной деятельности как такую проблему наших дней, которая не теряет своей актуальности. Особое внимание обращено на рассмотрение творческого характера человеческой деятельности, на разъяснение значения активности человека, его труда для эффективности осуществления процессов мышления.

Ключевые слова: мышление, мыслительная деятельность, практика, предметно-чувственная деятельность, творчество, развитие.

The article reveals a problem of the development of the person's thought in the process of her object-sensuous activity as such a nowadays problem, which does not lose its actuality. Particular attention is paid to the consideration of the creative character of human activity, to the lighting up of the significance of the person's activity, her work for effectiveness of thought processes.

Keywords: thought, thought activities, practice, object-sensuous activity, creativity, development.

© Л. Ю. Калічак, 2012

Постановка проблеми. Людина завжди була і досі залишається найбільшою загадкою історії, адже вона є унікальною істотою, бо завдяки своїй активній діяльності вона ніколи не стоїть на місці, а постійно змінюється, перетворюється, розвивається. Разом із собою людина водночас змінює, перетворює, розвиває весь оточуючий світ. Такі взаємопов'язані процеси зміни себе і всього навколо себе відбуваються завдяки дуже важливій особливості людини – її здатності мислити, осмислювати себе і своє місце у світі. Мислення, як і мовлення чи свідомість, є невід'ємною ознакою людини, це її іманентна характеристика, і саме воно – мислення – вирізняє людину з-поміж усього живого, робить її найвищою істотою на Землі, істотою, наділеною свідомістю, істотою, котра вміє мислити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку мислення є дуже неоднозначною, адже вона належить до кола зацікавлень науковців різних галузей – біології, педагогіки, психології, філософії. Біологи розглядають мислення як результат роботи, властивість головного мозку людини. Педагоги та психологи висвітлюють логіку здійснення мисленнєвих операцій (порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, класифікація), характеризують форми (судження, умовиводи) та методи (дедукція, індукція) мислення.

Філософське тлумачення поняття мислення, розкриття особливостей його формування та розвитку можна знайти у численних працях видатного філософа Е. Ільєнкова. Важливими аспектами формування істинного мислення (а істинним, на його думку, має бути діалектичне мислення) є діалектика абстрактного і конкретного, загального й одиничного, об'єктивного і суб'єктивного у мисленні. Лише шляхом безперервного вирішення цих внутрішніх суперечностей людина зможе навчитись мислити. Сьогодні погляди Е. Ільєнкова на питання розвитку мислення людини залишаються актуальними, про що свідчать наукові пошуки у цьому напрямі таких філософів, як В. Босенко [1], В. Возняк [2], Г. Лобастов [5], О. Майданський, С. Черепанова [8], та багатьох інших. Вони також у своїх працях звертаються до проблеми мислення і прагнуть знайти найефективніший спосіб його розвитку. Вартими уваги, вважаємо, є міркування філософів з приводу того, що мислення розвивається у процесі активної діяльності

людини.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати філософські погляди на актуальну в наш час проблему розвитку мислення людини та розкрити вплив активної предметно-чуттєвої діяльності людини на ефективність здійснення мисленнєвих процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж висвітлювати аспекти розвитку мислення, необхідно зрозуміти його природу. У «Філософському словнику» за редакцією В. Шинкарука мислення розглядається як «процес опосередкованого відображення об'єктивної дійсності, тобто такої ідеальної діяльності, коли інформація про дійсність одержується через зіставлення, перетворення та взаємозв'язок пізнавальних образів» [7, с. 379], а також як «цілеспрямований процес розв'язання завдань практичного та духовного освоєння світу, мисленнєвого моделювання можливих ситуацій, планування дій та передбачення наслідків їх» [7, с. 379].

Той факт, що мислення є прерогативою досліджень саме філософії, останнім часом вже не викликає жодних сумнівів, адже продукт діяльності мислення, тобто результат мисленнєвого процесу розкриває, на думку В. Босенка, «наука, котра, на відміну від конкретних наук – про різноманітні форми буття (форми руху), вже не може бути ще однією, черговою, конкретною наукою про ще одну форму руху (форму руху власне мислення) без змісту (який у мисленні, свідомості, що за своєю природою є відображенням, залишається у зовнішній дійсності), не може не бути теорією пізнання дійсності» [1, с. 319]. Такий підхід до розкриття природи мислення підтверджує, що його розвиток і справді є філософською, гносеологічною проблемою.

Більше того, мислення ніколи не розглядається окремо від людини, воно не є якимось самостійним утворенням, а є її невід'ємною властивістю на рівні з мовленням чи зором. У цьому нас запевняв Е. Ільєнков, вважаючи, що мислення не є просторовою чи непросторовою структурою, воно «є спосіб дій, спосіб функціонування просторово організованої структури» [3, с. 29], тобто спосіб життєдіяльності людини у природі. Сьогодні ж у тому, що мислення – це іманентна характеристика людини, нас переконує В. Возняк: «Оскільки особливістю людського буття є створення того, чого в природі самій собою немає, але може бути за її ж законами витворене, остільки людській діяльності атрибутивно притаманне мислення як спосіб, яким дійсність у її потенції охоплюється суб'єктом, відтворюється ним» [2, с. 57]. Найбільшу складність викликає розуміння мислення, адже «зрозуміти мислення як функцію мислячого тіла – означає вийти за межі цього тіла в межі системи «мисляче тіло – природа» [3, с. 30], тобто треба розкрити особливості взаємодії людини з оточуючим навколишнім світом.

Суперечливість мислення полягає в тому, що воно, відображаючи об'єктивну дійсність у процесі пізнання та розуміння світу, характеризується певними стилями (конкретно-дійове, теоретичне, образноспрямоване, абстрактне, гуманітарне мислення). Стиль мислення є предметом досліджень С. Черепанової, яка у площині філософсько-світоглядного аналізу розглядає його як «методологічну єдність творчих процесів, властивих духовно-інтелектуальній діяльності» [8, с. 36]. Конкретно-дійове та теоретичне мислення виокремлюють «за переважним використанням умоглядних чи практичних дій у мислительному процесі» [7, с. 380]; образноспрямоване та абстрактне мислення виділяють «за характером побудови мислительних актів» [7, с. 380]. Визначальними змістовними ознаками гуманітарного стилю мислення вважають «діалогізм, контекстуальність, інноваційність, евристичність, мультикультуралізм, рефлексивність» [8, с. 38]. Сьогодні ж на перший план виходить проблема розвитку діалектичного мислення людини, яке характеризується безперервним розв'язанням внутрішніх суперечностей, з якими людина стикається протягом усього свого життя (ідеальне – реальне, духовне – матеріальне, суб'єктивне – об'єктивне); таке мислення є «теоретичним компонентом практичного освоєння світу, і його не можна розглядати окремо від людської діяльності в цілому» [7, с. 380].

Відмінність мислення від інших властивостей людини полягає в тому, що воно не визначається будовою і роботою певного органа (наприклад, язика чи ока), а «завжди залишається «матеріальною діяльністю» матеріального органа» [3, с. 38], тобто мисленнєвий процес є *особливою* функцією *особливого* людського органа: «мислення є діяльнісна функція живого мозку» [3, с. 36]. В. Босенко вважає, що «цією особливою функцією цього особливого органа є суспільна практика (праця)» [1, с. 319].

На величезну роль практики у житті людини, на важливе значення праці у розвитку мислення звертав увагу ще Карл Маркс. Так, у «Тезах про Фейєрбаха» він зазначає: «Головний недолік усього попереднього матеріалізму – у тому числі і фейєрбахівського – полягає в тому, що предмет, дійсність, чуттєвість береться лише у формі об'єкта або у формі споглядання, а не як людська чуттєва діяльність, практика, не суб'єктивно» [6, с. 1]. При цьому філософ стверджує, що «Фейєрбах хоче мати справу з чуттєвими об'єктами, дійсно відмінними від мисленнєвих об'єктів, але саму людську діяльність він бере не як предметну діяльність» [6, с. 2] і наголошує:

«питання про те, чи володіє людське мислення предметною істинністю, – зовсім не питання теорії, а практичне питання. В практиці людина повинна довести істинність, тобто дійсність і міць свого мислення» [6, с. 2].

Для В. Босенка діяльність, практика «є і основа, і розвиток пізнання, і основа пізнання розвитку, і розкриття істини, і критерій істини, і розв'язання суперечності, і встановлення єдності між дійсним розвитком і розвитком мислення» [1, с. 18].

Таким чином, лише активна практична діяльність створює умови для успішного розвитку мислення людини. Г. Лобастов стверджує, що процес перетворення людиною дійсності, тобто людська діяльність, «є процесом перетворення (зміни, розвитку) самої людини. В середині цього процесу і має місце те, що називається мислительним процесом» [5, с. 242].

Отже, мислення не треба ототожнювати із сукупністю поглядів та уявлень людини про навколишній світ, воно не прирівнюється до простого накопичення інформації, а виступає «як діяльна *здатність* суб'єкта, його активність» [2, с. 61]. У працях Е. Ільєнкова ми бачимо, що об'єктивна картина природи як результат мислення людини розкривається «лише через *діяльність* і в *діяльності* людини, яка суспільно виробляє своє життя» [3, с. 47]. Це означає, що мислення неможливо розглядати окремо від практичної перетворювальної діяльності людини, адже саме в процесі такої активної творчої діяльності ми досягаємо, пізнаємо дійсність, *осмислюємо* її внутрішні суперечності та усвідомлюємо необхідність розв'язання цих суперечностей з метою перебудови, перетворення світу.

Розгляд практики, праці людини як процесу пізнання, досягнення та безперервного перетворення дійсності переконує, що активна діяльність людини є спрямованою на *творення* світу, тобто має *творчий* характер. Підтвердження цієї думки знаходимо і у В. Босенка, і в Г. Лобастова, і в працях інших дослідників, наукові пошуки яких зосереджені на проблемі розвитку мислення в процесі практичної діяльності людини.

Так, Г. Лобастов вважає: «Якщо історичну практику розуміти як процес споглядальний, творчий, то і діяльність мислення, яка є закріпленою в середині цього процесу, має володіти цими ж якостями. Тому логіка мислення повинна мати творчий характер» [5, с. 243].

Встановлено, що мислення за своєю природою є діяльністю і розвивається завдяки людській активності, в процесі зміни, перебудови дійсності людиною. Саме це, як стверджує В. Возняк, «й надає мисленню творчого характеру, причому тут немає «надання» чогось зовні. Творчість не приєднується до мислення як ще один предикат: вона вкорінена в природі мислення як такого» [2, с. 57]. Це означає, що творчість неправильно вважати чимось загадковим, вона не є даром природи. Вона, як і мислення, закладена в кожній людині. Таку думку легко простежити в Е. Ільєнкова. Він вважає, що творчість «розвиває не «специфічну», а всезагальну, універсальну людську здатність, тобто здатність, яка, будучи розвиненою, реалізується в будь-якій сфері людської діяльності і пізнання – і в науці, і в політиці, і в побуті, і в безпосередній праці» [4, с. 214]. Для нього «специфіка» творчості полягає в тому, що вона формує й організовує сферу чуттєвого (тобто «естетичного») сприйняття людиною навколишнього світу» [4, с. 215], а «здатність чуттєво сприймати навколишній світ – так само як і здатність логічно мислити, розмірковувати про нього – формується вже самими умовами людської життєдіяльності, в систему яких кожна людина включена з моменту народження» [4, с. 215].

Будучи членом людської спільноти, кожна окрема людина протягом усього свого життя пристосовується до встановлених норм суспільства, засвоює надбання людської культури, вона «активно розпредмечує створені та закріплені у людських предметах і формах спілкування способи специфічно людської життєдіяльності. Таке освоєння вже має творчий характер – тут твориться суб'єктивність як особливий, унікальний, тут-тепер-сущий і водночас – віднині-і-навічно – феномен у бутті» [2, с. 59].

В. Босенко також розглядає творчість як невід'ємну ознаку предметно-чуттєвої діяльності людини, як умову успішності будь-якого виду людської праці (фізичної чи розумової). Для нього творчість – «це прерогатива матеріальної практичної діяльності за допомогою свідомості. Живе життя творчості – у практичному ділі, у творінні, у виробництві. В тому числі і в безпосередньому виробництві людини» [1, с. 267].

Творчість є атрибутом практичної, суспільно-значущої діяльності людини, в процесі якої розвивається притаманна людині від народження здатність мислити. Відповідно розвинене мислення – творче мислення людини – через її активну життєдіяльність створює передумови до особистісного становлення та зростання, до самоствердження людини у світі. Отже, мислення, практичну діяльність і творчість людини слід розглядати не окремо одне від одного, а у тісному і нерозривному взаємозв'язку, як одне ціле («*мислення-практика-творчість*»), бо від цього залежить успішність розвитку особистості взагалі, що також є дуже важливою філософською проблемою.

Висновки. Проблема розвитку мислення не дарма викликає постійний інтерес, адже саме мислення допомагає нам знайти себе. Суб'єктом мислення є людина у безпосередній єдності і контакті з усім оточуючим її світом, а отже, істинно мислить лише та людина, котра є включеною у суспільні відносини з іншими людьми, котра є активним учасником цих відносин, котра через свою діяльність постійно змінює себе і світ навколо себе.

Те, що мислення розвивається у процесі практичної діяльності людини, не дивно, адже вона (людина) постійно змінюється завдяки своїй активності. У такий спосіб людина формує свою особистість, творить, виробляє із себе людину.

Розвиток мислення неможливо розглядати без наполегливої праці, без активної творчої діяльності людини. Саме тому настановою для життя кожній людині можуть слугувати слова відомого українського поета й філософа Івана Франка, який казав: «Лиш в праці варто і для праці жити». У цих словах дійсно вміщена вся суть життя: людина живе, якщо вона сповна себе реалізовує, а саме пізнає та осмислює дійсність, змінює та перетворює її в процесі своєї активної діяльності і в результаті розвиває свою особистість.

Бібліографічні посилання:

1. **Босенко В.** Всеобщая теория развития. // В. Босенко – К., 2001. – 470 с.
2. **Возняк В.** Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема: Монографія. / В. Возняк // – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2008. – 357 с.
3. **Ильенков Э.** Вопрос о тождестве мышления и бытия в домарксистской философии / Э. Ильенков // Диалектика – теория познания. Историко-философские очерки. – Москва, 1964. – С. 21-54.
4. **Ильенков Э.** О «специфике» искусства / Э. Ильенков // Вопросы эстетики. – М., 1960. – Вып. 4. – С. 213-224.
5. **Лобастов Г.** Диалектика определений деятельности как определения бытия и мышления / Г. Лобастов // Мышление и деятельность: Сборник материалов Второй Международной конференции памяти Э. В. Ильенкова (Москва, 10-11 марта 2011 г.). – М.: Изд-во СГУ, 2011. – С. 240-279.
6. **Маркс К.** Тезисы о Фейербахе / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, 2-е изд. – Т.3. – С. 1-4.
7. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2 вид., перероб. і доп. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1986. – 800 с.
8. **Черепанова С.** Поняття «стиль мислення» у науці та філософії освіти / С. Черепанова // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти: Зб. наук. праць. – Львів : Українські технології, 2002. – Вип.7. – С. 32-41.

УДК 165.023.1

Г. О. Ільченко

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ІСТИНИ У ВЧЕННІ Я. ХІНТІККИ

Представлений короткий огляд ІФ логіки та проведений порівняльний аналіз ІФ логіки та фрегівської логіки першого порядку. Розглянута теоретико-ігрова семантика Я. Хінтікки та проаналізоване поняття істини у теоретико-ігровій семантиці.

Ключові слова: істина, теоретико-ігрова семантика, кореспондентська теорія істини, метамова.

Представлен краткий обзор ИФ логики и проведен сравнительный анализ ИФ логики и фрегелевской логики первого порядка. Рассмотрена теоретико-игровая семантика Я. Хинтикки и проанализировано понятие истины в теоретико-игровой семантике.

Ключевые слова: истина, теоретико-игровая семантика, корреспондентская теория истины, метаязык.

Presented overview of IF logic and comparative analysis of IF logic and Frege's first-order logic. Considered game-theoretic semantics J. Hintikka and the notion of truth in a game-theoretic semantics.

Keywords: truth, game-theoretic semantics, the correspondence theory of truth, metalanguage.

У теорії логіки ми маємо декілька теорій репрезентації істини в мові. Мова йде про такі теорії